

Pais Dezső életművéről*

A harminc évvel ezelőtt elhunyt s majdnem matuzsálemi kort, nyolcvanhét évet megélt akadémikus nyelvtudós, P a i s D e z s ő, a budapesti egyetem néhai magyarnyelvészs professzora — akit személyiségének különös varázsa miatt Bóka László hapax legomenonnak nevezett — a magyarság nyelvének, s a nyelven keresztül múltjának, műveltségének fáradhatatlan és kiemelkedő kutatója volt. A lexikonok szócikkei szerint irodalomtörténésznek indult, majd hely- és személynevek kutatásával, nyelvtörténettel, nyelvemlék-magyarozással és művelődéstörténettel foglalkozott. Akik ismerték őt vagy ismerik műveit, tudják: ennél ő jóval többet tett. Rá való rövid megemlékezésünk éppen ezért szükségszerűen vázlatos lehet csupán.

Pais Dezső Zalaegerszegen született 1886-ban. Érettségi vizsgát is ott tett. Innen került a kiemelkedő tudósokat nevelő Eötvös Collegiumba, illetőleg a budapesti bölcsészkarra, ahol magyar—latin—görög szakon szerzett diplomát. Iskolai tanári tevékenységét 1911-ben a soproni líceumban kezdte meg. 1924-től a pesti egyetem tanára, 1933-tól egykori alma materének, az Eötvös Collegiumnak a tanára, 1937-től 1959-ig pedig a fővárosi egyetem tanszékvezető professzora. Kossuth-díjas, 1931-től az Akadémia levelező, 1942-től rendes tagja.

Pais Dezső öröksége kettős örökség. Beletartozik egyrészt mindaz a tudományos eredmény, amit a magyar nyelv történetének s a magyarság művelődéstörténetének a vizsgálatában elért. Megbecsülésre és elismerésre egyaránt méltó másrészt tudói és emberi példaadása, amely közvetlen és közvetett tanítványok hosszú sorára volt és van ma is maradandó hatással.

Pais Dezső ízig-vérig nyelvtörténész volt. Rá is, ahogy pályatársai többségére, az volt jellemző, hogy a nyelvtörténettel a magyarság múltja, műveltsége feltárásának szándékával és buzgalmaival is foglalkozott. Tudta, hogy a nyelv nemcsak kommunikációs eszköz. Tudta, hogy műveltséghordozó és -közvetítő jellege, szerepe is fontos, s ez a funkciója csupán nyelvészeti kutatással hozható felszínre. A nyelvészeti szempontú, túlnyomórészt a szókincs és a tulajdonnevek történeti elemzésén alapuló őstörténeti kutatások-

* Pais Dezsőt 2003. június 21-én posztumusz Magyar Örökség-díjjal tüntették ki. Az itt közölt laudáció a díj odaítéléséről döntő bizottságnak a tagjai előtt hangzott el. — A szerk.

Források: BÁRCZI GÉZA, Pais Dezső. In: BÁRCZI GÉZA és BENKŐ LORÁND szerk., Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Bp., 1956. 19—22, Pais Dezső búcsúztatása: MNy. 1973: 129—31; BENKŐ LORÁND, Pais Dezső búcsúztatása: Magyar Nyelv 1973: 131—3, A „budapesti iskola” a magyar nyelvtudomány történetében. In: KISS JENŐ és SZÜTS LÁSZLÓ szerk., Fejezetek a magyar nyelvtudomány történetéből. Bp., 1991. 13—26, Pais Dezső (A múlt magyar tudósai). Bp., 1993.; KUBÍNYI LÁSZLÓ, Pais Dezső búcsúztatása: MNy. 1973: 135—6; Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen. MNyTK. 140. sz. Bp., 1975.

kal sokat tett pályatársaival a helyes nemzettudat formálásáért, a már akkor is erősen terjedő tudománytalan nézetek és hamis nemzeti ábrándok ellenében. De sokat tettek azoknak a kísérleteknek az ellensúlyozására is, amelyek Trianon után a magyarság és a magyar nyelv Kárpát-medencei múltbéli szerepének csökkentését vagy éppen tagadását célozták. A magyar nyelv hosszú és sajátos története és jellege, illetőleg Európában elfoglalt helyzete a nyelvtörténeti vizsgálatok módszertani kifinomodását s a budapesti nyelvtörténeti iskola kialakulását segítette elő. Pais Dezső részproblémák tömegének föltárásával, ötletgazdagságával, filológusi bravúrokkal tünt ki. Sokfelé tájékozódott és mindenre gyorsan reagált. Az általa hosszú évtizedeken át szerkesztett Magyar Nyelv neki köszönhetően vált a magyar nyelvtudomány szerkesztési szempontból is mintaadó központi orgánumává. Színyei József nem véletlenül nevezte őt egyik dedikációjában „a szerkesztés világbajnoká”-nak.

Pais Dezső óriási terjedelmű munkásságában új ösvényeket is vágott, s ezeknek többsége olyan, amely a magyar nyelvközösség elmúlt élete pontosabb megismeréséhez vezet el bennünket. Ő rendszerezte elsőként a magyar történeti személynévkutatás elméletét úgy, hogy megteremtette a középkori személynévadás jelentésánát, egyszerűsítve meghatározta társadalmi kapcsolatait is. Ő indította el a magyar irodalmi nyelv történetének, a nemzetté válás szempontjából is oly fontos históriának a kutatását. Régi nyelvemlékeink tüzetes, sokoldalú magyarázatával a társtudományok művelői számára is gyakran konzultált forrásokat és elemzéseket adott. Anonymus nyelvi anyagát többrendbeli alapos vizsgálatnak vetette alá. Neki köszönhetjük a Névtelen latin szövegének pontos fordítását és szakszerű nyelvi, tárgyi magyarázatait. Jakubovich Emillel közösen kiadott Ó-magyar olvasókönyve hosszú évtizedek óta fontos könyve az ómagyar kor kutatóinak. Helynévmagyarázatai a település- és helytörténet, szöveimológiáinak hosszú sora a művelődéstörténet számára járnak rengeteg tanulsággal. Az ősmagyar kor hitvilágáról, eleink ősvallásáról Pais vonatkozó kutatásai óta számottevően többet tudunk, mint amennyit korábban tudhattunk. A teljes szócsaládok vizsgálatával új műfajt teremtett. Egy-egy különösen gazdag szócsaládnak sok irányban szétfutó szárait követve teremtett rendet a roppant bonyolult összefüggésekben, fölmutatva nyelv és társadalom, szókészlet és kultúra mindenkor szoros kapcsolatát. E vonatkozásban hangsúlyozandó pozitívuma munkásságának, hogy egyrészt olyan művelődéstörténeti kérdések megválaszolásához is hozzásegített bennünket, amelyeket más tudományok oldaláról nem vagy alig lehetne megközelíteni, másrészt pedig eredményeivel, következtetéseivel további tudományközi kutatásokhoz nyújt kiindulópontokat, vizsgálati ötleteket és lehetőségeket. Tudománytörténeti munkássága is kiemelkedő. A tanszéki utód, Benkő Loránd összefoglaló értékelése szerint Pais Dezső „saját korának nyelvtudományát hazai viszonylatban számos kutatási részterületen továbbfejlesztette, új ismeretanyagokkal és új szemlélettel gyarapította ... nem egy stúdióban kezdeményező szerepet töltött be, nálunk nem vagy alig művelt kutatási területeken adott tényleges eredményeket hozó ösztönzést ... olyan hatalmas ismeretanyagot hagyományozott a magyar nyelvtörténeti kutatások továbbvitelére, amely jelentős hányadban bizonyult időtállóan ... Pais Dezső a »budapesti nyelvtörténeti iskolá«-nak mindenestre nemcsak jeles egyénisége, hanem kétségtelenül továbbfejlesztője és továbbélésének hathatós serkentője is volt” (BENKŐ i. m. 1993. 108).

Kodály és Horváth János magukhoz valónak, meghitt barátoknak tekintették Pais Dezsőt. Közeli tanítványai rajongtak érte, s mesterükben az „emberi dolgokban való türelmes és bölcs eligazodásnak, a magyar nép viselt és jelen dolgainak nagy tudója”-t tisztelték (KUBÍNYI i. m. 136). Pais tanár úr tanítványaiba mélyen beoltotta az anyanyelv szeretetét, a nyelvünk életének minél alaposabb megismerése iránti vágyat. Nemzetéhez tartozásának érzete és tudata erős volt, megingathatatlan hűséggel ragaszkodott szűkebb és tágabb pátriájához és közösségéhez. A szó igazi értelmében nevelő is volt: tudomány-

szeretetre, áldozatvállalásra, munkaerkölcsre, emberségre nevelt. Tanári tevékenységének hatása emberi magatartásán, személyiségének varázsán nyugodott: tanítványával „a szellem és a lélek nemesedésének célként óhajtott ... távlatát” (Kubinyi i. h.) láttatta meg.

Tudjuk: a tudomány nem egyéb, mint igazságkeresés. Ez nem ritkán harcokkal is jár. „Pais az ötvenes években, sokszor nyomasztó körülmények között, nagy küzdelmet vívott tudománya érdekeinek védelmében” (BENKŐ i. m. 1993. 101). Tanárként az igazat, az igazságot kutatva tanított az életre. „A tudomány iránti alázatban és az azért való rajongásban aligha múlta felül bárki is: szeretett nyelvtudományára az életét tette föl. Egész életútja bizonyossága jeles mondása benne tökéletesen megvalósuló igazságának: »A tudomány az életért van — és a mi életünk legyen a tudományért!«” (BENKŐ i. m. 1993. 178).

Pais Dezső élete a magyar nyelv és a magyar múlt kutatásának szentelt élet volt. Méltó arra, hogy példaként felmutassuk, méltó arra, hogy emlékezetbe idézzük, méltó arra, hogy tanuljunk belőle.

KISS JENŐ

On the oeuvre of Dezső Pais

Dezső Pais (1886—1973), former Professor of Hungarian Linguistics at Budapest University, was awarded a posthumous Hungarian Heritage Prize on 21 June 2003. The laudation published here was delivered at the meeting of the committee that awarded the prize to him. The short paper evaluates the work of the prize winner, Member of the Hungarian Academy, legendary former editor of *The Hungarian Language*, both in linguistics and in cultural history, and refers to the most important literature on him.

JENŐ KISS